

**La llengua dels notaris. Notes sobre l'ús social
del català (i del castellà) a la Girona de mitjan segle XIX**

ROSA CONGOST

Institut de Llengua i Cultura Catalanes

(Centre de Recerca d'Història Rural-Secció Jaume Vicens Vives)

Els notaris i la llengua, vaig pensar, heus aquí un tema que pot interessar a en Modest. Però no sóc pas investigadora de la llengua. I si em limitava a constatar els efectes de la llei del notariat de 1862? No voldria enganyar ningú, tampoc no sóc historiadora del dret; i, sobretot, sempre he recelat de la transcendència dels fets jurídics en si mateixos. De fet, en els orígens de la meua formació com a historiadora s'hi troba, molt arrelada, una reflexió de caràcter general: l'anàlisi històrica d'un fenomen social –i l'ús d'una llengua ho és– no pot realitzar-se fent abstracció de les relacions (i contradiccions) socials. És a dir: l'estudi de les lleis pot ajudar a entendre la realitat històrica, però rarament és suficient per explicar-la. Sense el pòsit d'aquesta reflexió (i sense la meua estimació per Modest Prats) no m'hauria atrevit a endinsar-me en un terreny massa desconegut per a mi. I no m'hauria formulat, després d'algunes lectures, aquesta pregunta aparentment innocent: es pot investigar l'ús d'una llengua sense investigar els qui la utilitzen?

Per exemple, i per entrar de ple en el tema de l'article, si avui es fes una enquesta sobre la llengua en què són redactades les escriptures notariales, guanyaria, amb molta diferència, el castellà. Però el resultat d'aquesta enquesta no permetria fer cap diagnosi sobre l'estat de salut actual de la llengua catalana. Encara que des de la llei de normalització lingüística de 1983 les escriptures poden ser redactades en català, la rutina de molts notaris i la indiferència de molts clients ha fossilitzat el castellà com a la llengua habitual dels despatxos de les notaries.¹ Situem-

¹ Una opinió molt més dura sobre la classe notarial ha estat l'emesa recentment pels notaris Joan Bernà i Eladi Crehuet en el llibre *A l'infern de dos en dos*, Lleida, 2001.

nos ara a mitjan segle XIX, just abans de la llei del Notariat de 1862, la llei que va disposar que «los instrumentos públicos se redactarán en lengua castellana». L'èmfasi que els estudiosos de la llengua catalana han tendit a posar en l'impacte d'aquesta llei fa suposar que fins aleshores les escriptures notariales es redactaven en català.² L'únic treball que tracta el tema, el de Sebastià Solé i Cot, parteix d'aquesta idea (tot i que no aporta dades empíriques sobre la qüestió) i ha contribuït notablement a estendre-la.³ Però aquesta constatació, ¿no contrasta amb altres estudis que consideren que el castellà era, a mitjan segle XIX, la llengua més utilitzada pels catalans cultes, és a dir, pels catalans que escrivien?

L'exercici que presento intenta fer compatibles les dues anàlisis i les dues realitats; el seu resultat obliga, d'una banda, a matisar l'impacte de la llei del notariat, però també, i de retruc, qüestiona la rellevància de l'anàlisi de la documentació notarial per a l'estudi de l'ús d'una llengua. Els notaris formaven part de les elits de mitjan segle XIX que escrivien habitualment en castellà. La redacció en català d'escriptures notariales fins a mitjan segle XIX, a més de constituir una evidència del català escrit, podria reflectir, també, l'esperit rutinari –i, als ulls d'alguns col·legues, la manca de modernització– dels notaris, o podria reforçar la consideració del castellà com a signe de distinció, de classe. En el cas de la documentació notarial, doncs, investigar l'ús d'una llengua voldrà dir, sobretot, investigar els notaris, i les notes que segueixen només volen suggerir algunes pistes en aquesta direcció.

² Per exemple, Francesc Ferrer Gironès, *La persecució política de la llengua catalana*, Barcelona, 1986, p. 70, i Pere Anguera, *El català al segle XIX: de llengua del poble a llengua nacional*, Barcelona, 1997. Joan-Lluís Marfany ofereix una visió crítica sobre la manera com s'ha tractat el tema a «...Escriurer a vegades en cathala?», capítol quart del llibre *Català i castellà a Catalunya (segles XVI-XIX)*, actualment en premsa, que he tingut l'oportunitat de llegir gràcies a la seva amabilitat. La lectura del manuscrit m'ha estat molt útil a l'hora d'escriure aquestes pàgines.

³ Sebastià Solé i Cot, «La llengua dels documents notariales catalans en el període de la Decadència», *Recerques*, 12 (1982), pp. 39-56. Solé, que no aporta dades empíriques, cita Pella i Forgas, en el Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana, el 1908: «cal recordar tant sols que fins l'any 1862, que la llei del Notariat va reformar i organitzar de nou aquesta funció pública, les escriptures a la nostra terra se escrivien en català».

La “moda” d’escriure en castellà i la necessitat puntual d’escriure en català⁴

El 1857, l’hisendat gironí Miquel Heras de Puig va publicar la seva *Biografia ó explicació del arbre geneològich de la descendencia de la casa Heras de Adri (1350-1850)* en català. En concloure el llibre, però, va sentir la necessitat de justificar la seva opció:

Los aficionados també a la moda, que pensian ó digan que tot lo referit estaria millor escrit en castellá, los diré si es probable que algun que no sia oriundo de Catalunya la llegesca, y per altre part com no desitjo escriurer per al públich, si solament per los amichs y parents, interessats tots en la historia de la familia de casa Heras y catalans, no es convenient de parlar als referits, en altre idioma diferent del que ordinariament se comunican y entenen en los seus assumptos.⁵

De jove, Miquel Heras havia treballat de passant del notari Francisco Camps i Roger, titular de la notaria primera de Girona, i s’havia familiaritzat, així ho explica en la introducció, amb el vocabulari de les escriptures notariales. Però queda clar, en el paràgraf que hem transcrit, que Miquel Heras havia dubtat a l’hora de triar la llengua per a reconstruir, a partir de les escriptures notariales conservades en el seu arxiu familiar –escrites en llatí o en català–, la història de la seva família. Però el 1857 el panorama havia canviat. Si no, no s’entendria que el 1860 una assemblea de notaris catalans discutís si els era permès «traducir las escrituras redactadas en catalán que, si bien no firmaron ante él, obran en su poder como regentante de los protocolos en donde se hallan», i van decidir que sí.⁶

⁴ Aquest apartat es limita a reproduir amb força fidelitat les pàgines de Rosa Congost, *Els propietaris i els altres*, Vic, 1990, pp. 229-231. El text de Joan-Lluís Marfany citat en la n. 2 tracta exhaustivament el tema. Vegeu també l’apartat «Els problemes de la llengua i els orígens de la renaixença literària» de Josep Fontana, *La fi de l’antic règim i la industrialització, 1787-1868* [=Història de Catalunya dirigida per Pierre Vilar, vol. v], Barcelona, 1988, pp. 429-447.

⁵ *Biografia ó explicació del arbre geneològich de la descendencia de Casa Heras de Adri (1350-1850)* de Miquel Heras de Puig, Reedicció facsimil del llibre publicat a Girona el 1857, amb un estudi introductori de Mònica Bosch i Llorenç Ferrer, Biblioteca d’Història Rural, Col·lecció Documents, 1, Girona, 2001, p. 157.

⁶ La revista *La Notaria*, 10 de desembre de 1860, reproduïx les conclusions de l’Assemblea de Notaris respecte a aquest punt: «El notario puede traducir las escrituras redactadas en catalán que si bien no firmaron ante él, obran en su poder como regentante de los protocolos en donde se hallan». La resposta és afirmativa.

Per aquells mateixos anys, el germà de Miquel, Narcís Heras de Puig, advocat, era un col·laborador habitual de *La Granja*, una revista dirigida als propietaris de la regió de Girona, publicada en castellà. La revista va incloure uns pocs articles –dirigits als pagesos– en català. Per exemple, el 1853, s’anunciaven a les seves planes dos llibres sobre el sistema mètric, un de Francesc Sala, en castellà, i l’altre de Joaquim Ferrer, en català.⁷ El títol d’aquest darrer ja ho diu tot: «Lo sistema métrich decimal acomodat a la inteligencia de la gent vulgar». I no és que Francesc Sala no sabés escriure en català. A la mateixa revista, va publicar un primer article en català sobre la pedra de batre que acabava amb l’anunci d’un segon article –amb caràcter més científic i en castellà– sobre el mateix tema. En canvi, eren en català unes «Regles de urbanitat ó bona criansa, estil de cartas familiars y cristianas al us dels cultivadors» que anaven sortint amb la revista –com una mena de fascicles– durant l’any 1855. El bisbe havia concedit quaranta dies d’indulgència a tots els pagesos i habitants del camp «que rezaren devotamente las oraciones continuadas en el librito del que nos ocupamos, y á cuantos leyeren ú oyeren leer con fin de aprovechamiento cristiano cualquiera de las máximas de urbanidad cristiana y decencia moral que contiene dicho librito».

Als estudiosos de la Renaixença també els pot interessar la publicació a *La Granja* –en diferents ocasions– dels poemes d’El Tamboriner del Fluvià,⁸ amb motiu de l’anunci de la publicació d’una gramàtica catalana d’aquell poeta, des de *La Granja* es valoraven positivament els esforços del Tamboriner per «impedir que acabe de desaparecer nuestro idioma nativo» i s’animava als propietaris a adquirir aquell llibre «cuyo objeto es presentar dicho idioma tal como se habla actualmente». Els podia ser útil:

Además no hay tampoco catalan sobre todo en la clase de propietarios de bienes raíces que no deba escribir de vez en cuando en el idioma nativo, ya sea en los arrendamientos ó en sus comunicaciones con los colonos, y como todos los que han

⁷ *La Granja*, 1853, p. 69.

⁸ D’especial interès és la «Poesia Hermafrodita» publicada a *La Granja* del setembre de 1852, p. 210. En aquest poema “bilingüe” Estorch i Siqués descriu a la seva manera la situació habitual dels catalans cultes: «Avuy faré com fan molts / (Aquí de noms llarga càfila) / Que essent catalans com jo, / Gasten ploma castellana / Per tot dia, mes ni un mot / En surt jamay de sa boca / A no ser fent un esforç, / Y avera per conformarse / Al us de altes reunions; / So es, castellans de ploma, / Catalans de boca y cor».

debido hacerlo habrán sin duda topado con dificultades, conoceran facilmente la suma utilidad de poseer reunidas en una gramatica las reglas de una diction correcta.⁹

El director de La Granja, Narcís Fages de Romà, també advocat i un dels homes més actius de l'Empordà de la segona meitat del segle XIX, escrivia majoritàriament en castellà, però no dubtava de la utilitat del català com a llengua divulgadora. Quan va publicar els «Aforismes rurals» justifica el fet de fer-ho en llengua catalana en el seu últim «aforisme»: «Escrita l'he en tot llenguatje / Del noble sol catalá / Perque fentho en Castellá / No n'traurias tant ventatge».¹⁰

Més definitiu és el fet que aquests homes de *La Granja*, molt ben situats en els poders de decisió de la societat gironina, i els seus amics, quan s'escrivien entre ells, ho fessin habitualment en castellà. Entre el plec de correspondència de Francisco Xavier Rosés,¹¹ hi ha cartes de Narcís Heras de Puig i de Fages de Romà, entre d'altres, de la dècada de 1850. Totes les cartes del plec són escrites en castellà. En el mateix plec només hi ha una carta d'una dona. Es tracta de Raimunda Vivas, instal·lada a Oviedo, que desitja que algun dels seus amics gironins la visiti per poder «fer patá una bona xarrada en catalá». De fet, Francisco Xavier Rosés s'havia acostumat a llegir en castellà des de molt jove la correspondència familiar. El pare, Miquel Rosés i Roger, un altre prohoms de Girona, l'havia escrit sempre en castellà.¹² I no és pas que no sabés escriure en català. Escrivia en català a alguns dels seus administradors i als seus masovers. Al llarg de la dècada de 1850, Miquel Rosés escriu anotacions de tot tipus en unes llibretes convenientment numerades. Les anotacions relatives als afers econòmics són majoritàriament escrites en català; però no ens pot passar per alt que algunes anotacions de caràcter estrictament personal són escrites en castellà.

⁹ «Anuncios», *La Granja*, 1855, p. 23.

¹⁰ Narcís Fages de Romà, *Cartilla rural en aforismes catalans*, Figueres, 1849. A la introducció, Fages de Romà confessa que és la primera vegada que escriu en català: «Podrá antes culparse de poca aprensión, que no d'excés d'orgull, de poca aprensión en consentir se done al públich lo que estará sens dubte tan mes plagat de faltas quan menor es lo costum de escriurer en la llengua nativa, cosa que encara no habia fet». Si ha decidit fer-ho és per «vulgarisar los preceptes del bon cultiu, posantlos al alcans del cultivador, al alcans de sa curta intel·ligència, al alcans de sa no exercitada memoria».

¹¹ A.H.G. Fons Rosés. Correspondència de Francisco Xavier Rosés.

¹² Josep Matas i Rosa Congost, «La família Rosés i les seves cartes», dins *M'escriràs una carta?*, Exposició del Mueseu d'Art de Girona, 2000, pp. 102-111.

L'informe del Consell de la Diputació de Girona el 1858

El dia 9 de març de 1858 la Sala de Govern de l'Audiència Territorial de Barcelona va demanar al consell provincial de la Diputació de Girona que donés la seva opinió sobre la conveniència de declarar obligatòria la redacció de les escriptures notarials en castellà.¹³ L'Audiència havia d'informar sobre el tema al Ministre de Gràcia i Justícia.¹⁴ El tema va ser plantejat d'aquesta manera:

si convendrá hacer obligatoria inmediatamente la redaccion de los contratos y documentos publicos en castellano en todas aquellas poblaciones en que por su importancia ó posicion domina este idioma, como son las capitales y pueblos maritimos, expresando las zonas donde podria desde luego ponerse en ejercicio la indicada obligacion.

Qui signava la petició era el president de l'Audiència Territorial, Nicolás Peñalver. El Consell Provincial de la Diputació es va reunir el dia 16 de març i es van redactar dos informes. El primer, l'oficial, reflectia de fet l'opinió de dos membres del consell, els advocats Francisco Batlle Cabanelles i Federico Pérez Claras. El segon informe era el vot particular, i minoritari, de l'advocat Francisco Javier Moner. Aquell dia no havia assistit al Consell de la Diputació Miquel Rosés i Roger, l'únic membre del Consell Provincial que no reunia la condició de jurista.

Comencem amb l'anàlisi del primer dels informes. Apostava clarament per la tesi suggerida per l'Audiència: era possible imposar el castellà en algunes ciutats, en alguns llocs. L'informe comença amb un «no obstant» de caràcter gairebé obligat en un escrit d'aquest caire: «No obstante el apego que tienen los pueblos á su dialecto especial y nativo por la facilidad de producirse de expresar con el sus ideas y por el cariño que se profesa á la lengua de los antepasados y que empezó á usarse con

¹³ A.H.G. Fons Govern Civil. Expedients d'Administració general D 171/6, i A.H.G. Fons Diputació, Actes del Consell Provincial de Girona, any 1858. Els documents que figuren en el Fons del Govern Civil vénen a ser una mena d'esborrany dels definitius, que són recollits en el llibre d'Actes del Consell.

¹⁴ La participació de l'Audiència de Barcelona en els preàmbuls de la llei del Notariat és recollida per Jordi Rubió i Balaguer, *Història de la literatura catalana*, vol. III, Barcelona, 1986, p. 271: «La llei del notariat del 1862 va disposar que totes les escriptures, contractes i documents públics fossin redactats en castellà, segons que l'Audiència de Barcelona havia proposat el 1859 en ésser consultada pel ministeri de Gràcia i Justícia».

labio balbuciente»... Era el preàmbul adequat per deixar clara, tot seguit, la posició dels informants:

Entiende este Consejo provincial que conviene fomentarse la uniformidad de un solo idioma en la Nacion, para promover el tan util espiritu de nacionalidad, y la reciproca facilidad de entender y ser entendidos los de las diversas razas y provincias que ticnen como en España varios dialectos, y que son indistinta y promiscuamente llamados á los empleos y destinos publicos, y á otros ramos y carreras á cuyas funciones y buen ejercicio es sin duda un obstaculo la diferente habla.

Les classes dirigents gironines semblen haver assumit el discurs, més o menys oficial, dels governants d'Espanya. Que els funcionaris arribessin de fora de Catalunya no era pas vist com un inconvenient, encara que per aquesta raó la llengua passés a representar un obstacle. Per aquestes raons, no ens ha de sorprendre el dictamen:

Juzga pues este cuerpo que será conveniente declarar inmediatamente obligatoria la redacción de los contratos y documentos públicos en castellano, en las capitales y pueblos de mil vecinos arriba de las cuatro provincias de Cataluña, donde hay mas instruccion, proporcion de enseñanza y que son los que hablan el español, oportunidad de aprenderlo, y hacerse con personas de confianza, que lo comprendan, y puedan dirigir con la verdadera inteligencia y sentido de las palabras.

Què passava amb els altres pobles, els petits, rurals, els de l'interior? Els dos membres del Consell Provincial van decidir concedir-los un termini de dos anys. Calia, però, evitar que els veïns experimentessin la sensació d'una imposició brusca:

Para que este requisito fuese obligatorio en los pueblos de menor vecindario, podría señalarse el plazo de dos años á fin de que no se diga, que se les obliga á un imposible, ó á producirse estos contratos y escrituras públicas en un idioma que no saben, ni pueden saber, desde luego; ó que se les arrebatara inmediatamente el uso del que conocen y bajo el que han nacido, y sido educados, sin darles tiempo y medios de adquirir el nuevo y general, que se establece en los documentos públicos.

Eren conscients que estaven endinsant-se en un terreny perillós, i per això proposaven algunes vies alternatives:

Tal vez, para no chocar [un gobierno paternal, representativo y de libertad]¹⁵ con los habitos y costumbres á que se hallan tan adictos los pueblos, y conseguir el mismo objeto de hacer uniforme el idioma castellano en los contratos é instrumentos, podria

¹⁵ La frase que hem posat entre parèntesis figura en l'esborrany dipositat en el Govern Civil, però no en el llibre d'actes del Consell Provincial.

adoptarse la medida de quedar facultativo á los contrayentes el contratar y testar en la lengua natal, ó de la provincia, con la de continuar en segunda obligacion el Escribano la traduccion al castellano á costas de los mismos teniendose empero por matriz lo de la lengua vernacula, á menos de no hacerse oposicion, consentirse por los interesados la traduccion española.

Aquest era l'objectiu, aconseguir la introducció del castellà d'una manera suau i poc problemàtica:

De este modo quizás se conseguiria suave é indirectamente el mismo objeto de la uniformidad en la redaccion castellana, sin la especie de violencia, ó disgusto, que puede causar el parecer, que se arrebatá y priva á fuerza el uso del dialecto que usaron nuestros padres...

Perquè, prosseguia l'informe, el català no era una llengua morta, i fins i tot les classes altes l'utilitzaven: el català era una llengua que

emplean aun familiar y diariamente las personas ilustradas en los contratos y prescripciones á sus criados y dependientes, y al tratar, ó hablar con los labriegos y gente del campo, rusticos é ignorantes en el idioma castellano, mayormente, si son, de Lugares y caserios apartados de carreteras y poblaciones grandes, y se hallan situados en los sitios y montañas donde hay menos movimiento, y poca frecuencia de tropas y forasteros, ó de trafico y comercio que son los vehiculos que trasladan y comunican las costumbres y lenguaje general de la Nacion.

Els paràgrafs que hem anat reproduint constitueixen el nucli de l'informe emès pel Consejo Provincial. Però la resolució, com hem dit, no havia estat unànime. L'Audiència Territorial de Barcelona el va rebre acompanyat d'un altre informe, que reflectia l'opinió particular de l'advocat Francisco Javier Moner. Però que el lector no s'enganyi. Moner és el membre del Consell Provincial de la Diputació de Girona més decidit a oficialitzar el castellà com a llengua dels notaris. Si salva el seu vot particular és «opinando por que se declarase obligatoria desde luego y sin diferencia de pueblos y zonas, la redacción de los contratos y documentos públicos en idioma castellano». Algunes de les raons principals en què es basava suggereixen, tanmateix, una gran vitalitat del català, que ens interessa remarcar especialment. Per exemple, segons Moner, la mesura aprovada pel Consell perjudicaria els notaris de les zones on es declarés obligatòria la redacció en castellà dels instruments públics «porque de seguro los habitantes de dichas zonas irian á otorgar sus contratos ante los Notarios y Escribanos de los pueblos no comprendidos en aquellas». I la raó principal esgrimida per Moner a favor de la imposició obligatòria del castellà era de caràcter pragmàtic:

Siendo la lengua castellana la nacional, debe desaparecer de una vez la redaccion de los documentos públicos en idioma diferente, porque si es obligatorio el uso de aquella lengua en todos los actos oficiales, no hay razon alguna que justifique no serla en la redaccion de los contratos y documentos públicos, sujetos á producirse ante los Tribunales de justicia y á las autoridades y funcionarios de la Admôn pública, cuya mayor parte ignoran la lengua catalana, y que para comprender los documentos escritos con esta tienen las consiguientes dificultades, pudiendo dar lugar á lamentables equivocaciones.

Moner es mostra molt escèptic respecte de la utilitat de posar un termini de dos anys per als pobles petits, perquè «al llegar el término de aquel subsistirian las mismas razones que se hubiesen tenido presentes para concederlos»; i perquè «siendo el catalan el idioma nativo de sus habitantes á escepcion de los pueblos de alguna consideracion en los demas se ignoraria siempre el castellano para los efectos de entender un escrito redactado en esta lengua». És “pessimista” respecte de la llei Moyano que havia estat promulgada l’any anterior: «Ni se diga que la ley hace obligatorio el estudio de este idioma, que la generacion presente adquirirá en el los conocimientos necesarios. Es una equivocacion manifiesta». Perquè

los habitantes de los pueblos rurales aprendran a leer y escribir en castellano en las escuelas elementales, es cierto; pero al llegar á la edad de poder dedicarse á las faenas agrícolas ó de emprender un oficio, salen de la escuela y al cabo de poco tiempo olvidan lo poco que han aprendido, y quedan sin los conocimientos necesarios para comprender un escrito redactado en castellano.

Sobre el mateix tema de la ignorància, Moner havia escrit, en un primer esborrany, un paràgraf contundent, que va desaparèixer en la redacció final:

Es digno de notarse además, que es tanta la ignorancia en general, que los que no comprenden un documento redactado en castellano, tampoco se hacen capaces de su contenido estendido en catalan, y que para su inteligencia cuando viene el caso necesitan de la mediacion de una tercera persona.

El paràgraf, encara que ratllat, devia reflectir la idea de fons de Moner: si es mostrava tan favorable a la introducció brusca del castellà no era perquè pensés que tots els catalans podien entendre’l fàcilment sinó perquè pensava que la majoria de catalans no arribarien a entendre mai una escriptura notarial, fos redactada en català o en castellà. Aquesta idea, que avui trobem perversa, terrible, no és sinó un reflex del fort classisme de l’època.

La llengua dels testaments gironins (1853-1861)

El nostre estudi s'ha centrat, de forma exclusiva, en els testaments; i, encara, hem exclòs els testaments tancats, closos. Hem de començar dient que una enquesta indiscriminada sobre la llengua del conjunt de la documentació notarial hauria donat resultats molt diferents. Comprovem-ho examinant el quadre número 1. S'hi troben recollides les dades de les tres notaries gironines que van enregistrar més testaments durant l'any 1853 i que, presumiblement, podien ser també les tres notaries més visitades: les notaries primera, sisena i onzena. Quan analitzem els testaments, aplegats en llibres especials a cada notaria, veurem que en totes elles predominen clarament els redactats en la llengua catalana. Però les divergències són notables pel que fa al conjunt de la documentació notarial.

Quadre núm. 1

La llengua de les escriptures notariales de tres notaries de la ciutat de Girona

	Girona 1ª			Girona 6ª			Girona 11ª		
	Total	cast.	%	Total	cast.	%	Total	cast.	%
Test. 1853	26	1	4	41	1	2,4	32	5	15,6
Test. 1853-59	202	50	25	272	4	1,5	308	50	16,2
Altres escr. 1853	152	103	67,8	375	79	21,1	451	413	91,6
Id. Sense poders	107	58	54,2	318	22	6,9	381	343	90,-

De fet, com veurem més endavant, el 1853 ja hi havia dues notaries completament castellanitzades a Girona, les notaries 5ª i 9ª, que redactaven tots els testaments en castellà. El que és interessant és observar que algunes notaries també castellanitzades, com l'onzena, continuaven redactant majoritàriament els testaments en català. En aquesta mateixa notaria, també els capítols matrimonials eren redactats majoritàriament en català, però en un percentatge més baix. La notaria més "fidel" a la llengua catalana, la sisena, regentada per Tomàs Lloret, el 1861 només haurà redactat un testament en castellà, d'entre divuit, però aquest any ja redactava la majoria de capítols matrimonials en castellà. Tot plegat fa pensar que els testaments van constituir el darrer tipus d'escriptura a castellanitzar-se. Però, des del nostre punt de vista, fins i tot en aquest tipus d'escriptura la llengua dels testaments reflecteix més la llengua dels notaris que la llengua dels testadors.¹⁶

¹⁶ Per seguir amb una certa fidelitat la llengua dels testadors i testadores hauríem hagut de limitar el nostre estudi als testaments closos signats de primera mà. Els

Comencem, doncs, la nostra anàlisi. I fem-ho observant el quadre número 2, que desglossa, per al període 1853-1861, és a dir, pels nou anys anteriors a la llei del notariat, el total de testaments oberts redactats a cadascuna de les onze notaries de la ciutat de Girona segons la llengua de redacció del document.

Quadre n.º 2
Testaments oberts localitzats a les notaries de la ciutat de Girona
(Entre parèntesis els redactats en castellà)

Not.	1853	1854	1855	1856	1857	1858	1859	1860	1861	Total	% cast.
1ª	26 (1)	16 (0)	14 (5)	24 (9)	36 (10)	41 (10)	45 (15)	54 (19)	26 (23)	282 (92)	32,6
2ª	7 (0)	15 (0)	11 (0)	16 (0)	31 (1)	16 (4)	21 (5)	8 (3)	18 (12)	125 (15)	12,0
3ª	8 (0)	27 (0)	17 (1)	14 (1)	17 (1)	20 (2)	6 (1)	--	--	109 (6)	5,5
4ª	6 (2)	12 (2)	7 (3)	19 (-)	27 (16)	21 (21)	32 (32)	36 (36)	44 (44)	206 (154)	74,8
5ª	--	1 (1)	--	4 (3)	4 (4)	--	--	--	--	9 (8)	88,9
6ª	41 (1)	52 (2)	41 (1)	30 (1)	21 (1)	33 (0)	48 (0)	33 (2)	18 (1)	323 (7)	2,2
7ª	10 (0)	25 (1)	26 (1)	34 (2)	31 (0)	34 (1)	43 (13)	47 (3)	56 (26)	306 (47)	15,4
8ª	10 (3)	16 (2)	3 (0)	8 (0)	6 (1)	2 (0)	9 (1)	7 (1)	5 (3)	66 (11)	16,7
9ª	11 (11)	21 (19)	14 (13)	13 (13)	--	--	--	--	--	59 (56)	94,9
10ª	15 (0)	15 (1)	8 (0)	16 (3)	23 (4)	25 (1)	24 (3)	10 (3)	--	136 (15)	11,0
11ª	32 (5)	77 (5)	39 (1)	45 (2)	43 (6)	69 (10)	62 (21)	48 (18)	59 (40)	415 (108)	26,0
Total	168 (21)	277 (31)	180 (25)	223 (34)	245 (44)	261 (49)	290 (90)	243 (85)	226 (149)	2113 (529)	25,0
% cast	12,5	11,2	13,9	15,2	18,0	18,8	31,0	35,0	65,9	25,0	

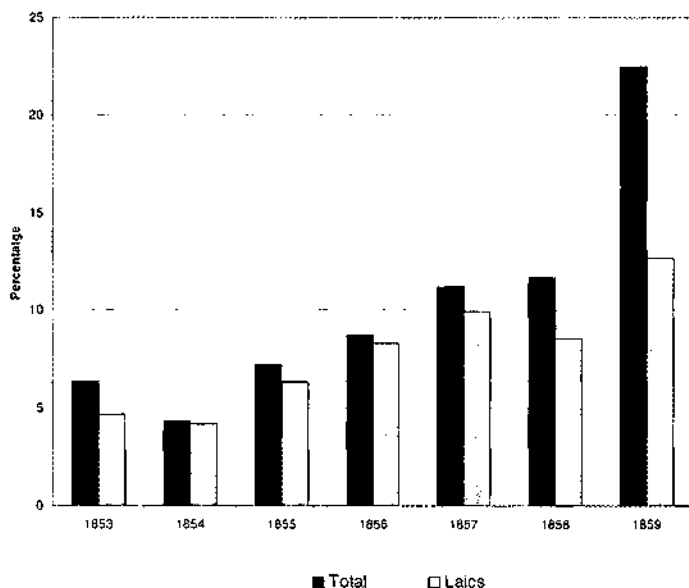
testaments closos mereixen una menció especial en cadascun dels dos informes mencionats en l'apartat anterior. Moner proposa com a solució que el català mereixi la consideració de llengua estrangera. Així: «la ley de enjuiciamiento civil dicta las reglas convenientes para la traduccion de los documentos estendidos en idioma estrangero, las cuales deberian hacerse estensivas á los testamentos cerrados escritos en catalan». En el nostre buidatge de testaments de les notaries gironines, només ens consta que s'obrissin quaranta-cinc testaments closos corresponents al mateix període. D'aquests, quinze havien estat redactats en castellà. Nobles, hisendats i notaris, una vegada més, destacaven en aquesta pràctica.

El quadre número 2 reflecteix que, com ja hem avançat, algunes de les notaries de Girona havien fet una clara opció per la llengua castellana, també en el cas dels testaments, el 1853. No cal cap tipus d'explicació en el cas de la notaria 5^a, la notaria d'Hisenda, en la qual són molt escassos els testaments. En el cas de la notaria 9^a, la castellanització de Gaspar Bacó, fill d'un comerciant de Sant Feliu de Guíxols, era més recent. Així, durant el 1850, dels 25 testaments consignats, només dos havien estat en castellà; i encara el 1852, només quatre dels quinze testaments redactats aquell any ho havien estat en aquesta llengua. També hi va haver un intent de castellanització a la notaria 8^a. El seu titular, Joan Bernés Estibalca, va redactar en castellà totes les escriptures sol·licitades entre el 14 de gener i el 23 de maig de 1853. Entre elles, tres testaments. Després, però, havia tornat a adoptar el català com a llengua habitual dels testaments. El notari Joan Casadevall, fill d'un hisendat de La Pera, titular de la notaria 4^a de Girona, va decidir passar a ser definitivament Joan Casadevall i a redactar en castellà totes les escriptures de la seva notaria a partir del 8 de juny de 1857. Tardarà quatre anys en ser imitat, però és rellevant que tres notaris més, els de les notaries 1^a, 2^a i 11^a es castellanitzessin abans de la llei de 1862. A la notaria 1^a, del notari Narcís Gifre i de Bahí, el procés esdevé majoritari i definitiu a partir de l'onze de desembre de 1860; a la notaria 2^a, el notari Ramon Lagrifa combina català i castellà fins al 6 d'abril de 1861; a partir d'aquesta data, totes les escriptures són exclusivament en castellà. A la notaria número onze de Girona, de la qual n'era titular Joan Palet, el procés de castellanització és clar a partir del 15 de juliol de 1860. El 1861, concretament el 21 d'agost, el notari Josep Garrofa, titular de la notaria 7^a de Girona, fill d'un hisendat d'Aiguaviva, s'incorpora al procés de castellanització. De manera que només un notari de la ciutat de Girona, Tomàs Lloret, acaba el 1861 redactant i signant la majoria dels testaments en català.

És la progressiva castellanització de les notaries el que explica l'evolució dels percentatges del quadre número 1 (del 12% de 1853 al 66% de 1861). Seria poc rigorós, però, basar la nostra anàlisi de la llengua dels testaments en aquests totals. En realitat, només té sentit fer algun estudi sobre la llengua dels testaments a partir de les notaries que admetien les dues llengües, és a dir, abans de la seva castellanització. És el que reflectiran, a partir d'ara, els nostres gràfics i quadres, que es limitaran a l'anàlisi dels testaments signats durant el període 1853-1859 en aquells notaries que no havien optat per a l'ús exclusiu del castellà. Es

tracta d'un total de 1.416 casos, dels quals van ser redactats en castellà un total de cent seixanta-dos testaments, cosa que significava un 11,4%.

Gràfic núm. 1
Percentatge d'escriptures redactades en castellà sobre el total de testaments oberts enregistrats a les notaries de Girona (1852-1859)

El gràfic número 1 representa l'evolució del tant per cent de testaments redactats en castellà. Hi hem representat, també, l'evolució referida només als testaments signats (personalment o a través de testimonis) per persones laiques, és a dir, no religioses. Si hem decidit de presentar així les dades és perquè al llarg del nostre estudi s'ha fet evident la importància dels religiosos entre els signants en castellà. Aquest és el primer tret que volem remarcar.

a) importància del castellà en els testaments religiosos.

La importància del castellà en els testaments religiosos queda reflectida en el quadre número 3.

*Quadre núm. 3**Testaments de persones religioses (entre parèntesis, els redactats en castellà)*

Notaria	1853	1854	1855	1856	1857	1858	1859	Total
1 ^a	--	1(0)	1(1)	1(0)	2(2)	2(1)	4(3)	11(7)
2 ^a	--	1(0)	1(0)	2(0)	6(1)	6(3)	3(2)	19(7)
3 ^a	--	--	--	--	--	--	--	--
4 ^a	1(0)	--	--	--	--	--	--	1(0)
5 ^a	--	--	--	--	--	--	--	--
6 ^a	--	1(0)	--	--	2(0)	--	1(0)	4(0)
7 ^a	--	3(0)	3(1)	10(1)	3(0)	5(0)	19(8)	34(10)
8 ^a	1(0)	1(0)	--	--	--	--	--	2(0)
9 ^a	--	--	--	--	--	--	--	--
10 ^a	1(0)	--	--	1(0)	2(0)	--	2(1)	6(1)
11 ^a	4(3)	9(1)	3(0)	6(1)	7(2)	16(6)	17(16)	62(29)
Total	7(3)	16(1)	8(2)	13(2)	22(5)	29(10)	37(30)	139(53)

Un simple càlcul ens ajudarà a veure la importància del fenomen que estem remarquant. Si bé els testaments religiosos només representen un 9,8% del total de testaments analitzats, els testaments signats en castellà per religiosos signifiquen un 32,7% del total de testaments redactats en castellà.¹⁷ Aquest alt grau de castellanització dels membres de l'església en el moment de formalitzar davant del notari les seves últimes voluntats contrasta amb algunes de les idees més esteses sobre l'ús de la llengua catalana al segle XIX,¹⁸ però encaixa perfectament amb les disposicions contemporànies sobre la castellanització dels registres parroquials. En el grup de religiosos, els preveres, residents a Girona o rectors de pobles de la regió, constitueixen el grup majoritari: 93 testaments del total. Són també els menys castellanitzats, tot i que els testaments en castellà signats per aquest grup representa pràcticament una tercera part del total. Les monges també signen majoritàriament els testaments en castellà (deu testaments, vuit en castellà). El tercer a considerar és un grup poc estudiat, i molt característic de l'època, el grup dels monjos exclaustres per les lleis desamortitzadores. D'un total de quaranta testaments signats per monjos exclaustres nascuts a Catalunya, pràcticament la meitat d'ells signa els testaments en llengua castellana. Si tenim en compte que

¹⁷ El contrast encara era més gran si només tenim en compte els nascuts a Catalunya. El percentatge dels testaments religiosos sobre el total de testaments castellans augmenta al 35,5%.

¹⁸ Per exemple, Ferrer Gironès, ob. cit., p. 70.

aquests monjos podien representar el sector més descontent del clergat, en tant que havien estat desposseïts del seu status, podem pensar també que representaven el sector més antiliberal i més proper a les posicions carlines. Apuntem, només, que la constatació del seu avançat procés de castellanització no casa amb la idea, tan estesa, que associa la llengua castellana només a les posicions liberals.

b) anàlisi dels testaments laics: el món dels hisendats i dels notaris.

Si descomptem els testaments signats per religiosos només tenim cent tretze casos a estudiar. Com que en vint-i-un casos es tracta de persones que no han nascut a Catalunya, i només ens interessen els casos de persones que coneixien el català, el nombre de casos se'ns redueix a noranta-dos. Quaranta-un casos pertanyen al món dels hisendats, notaris i/o advocats; vuit són militars catalans.

Quadre núm. 4

Classificació per grups socials dels testaments laics redactats en castellà

	Testaments en castellà	Testaments	% en castellà
Hisendats	24	59	40,7
Notaris, advocats, causídics	20	39	51,3
Militars	7	9	77,8
Metges, farmacèutics, cirurgians	4	15	26,7

c) anàlisi dels testaments laics en castellà: les persones que sabien llegir i escriure.

Recordem que Francisco Javier Moner, en el seu informe particular, havia relacionat l'obligatorietat del castellà amb la ignorància dels clients habituals dels notaris. L'anàlisi dels testaments ha permès apropar-nos també al tema de l'alfabetització. Gairebé un 40% dels homes testadors (exactament un 37,8%) van assegurar al notari que no podien signar «per no saber escriure». El percentatge era molt més alt (un 70,1%) en el cas de les testadores.¹⁹ És molt probable que molts dels que van poder signar no sabessin escriure. El nombre de persones que saben signar el contracte augmenta espectacularment quan analitzem els testaments redactats en

¹⁹ Aquests percentatges revelen un índex d'alfabetització molt més baix que el que hi havia a la ciutat de Girona el 1787, segons Javier Antón Pelayo, *La herència cultural: alfabetització y lectura en la ciudad de Gerona (1747-1807)*, Bellaterra, 1985.

castellà dels laics. Dels cinquanta-vuit testadors laics que es troben en aquest cas, només dos homes no signen el testament; de les trenta-quatre dones testadores, vint-i-cinc saben signar; és un percentatge molt elevat (73,5%), si comparem amb el 29,9% del conjunt de testaments.

No devia ser casualitat, doncs, que el notari gironí que hem vist destacar en l'ús de la llengua catalana, Tomàs Lloret, el titular de la notaria sisena, un dels notaris més concorreguts, destaqués també per l'elevat índex de clients analfabets: només van signar (o van declarar no fer-ho per causes superiors) un 47,9% dels homes i un 14,8% de les dones que van testar davant seu. A totes les altres notaries els signants van superar, aquells mateixos anys, el 60% dels homes testadors. Tomàs Lloret, el menys castellanitzat, era el notari dels analfabets.

d) un exemple: la sèrie de testaments de l'hisendat Joan Reixach

Les dues notaries amb un percentatge més elevat de testaments castellans, la primera i l'onzena, van ser les més visitades, respectivament, pels hisendats i pels religiosos. La pregunta és obligada: quin paper van jugar en la progressiva castellanització dels testaments d'aquests dos grups socials els notaris? A partir de l'estudi que hem fet sobre els testaments de les notaries de Girona entre 1853 i 1860 se'ns han presentat alguns casos específics que ens poden ajudar a reafirmar la nostra idea: la llengua dels testaments reflecteix, sobretot, decisions dels notaris. No arribem a imaginar-nos el notari preguntant al client de manera innocent: en català o en castellà? És molt probable que la sotana, el nom, la professió, inspiressin al notari i a la seva ploma.

Per il·lustrar aquest aspecte, essencial a l'hora d'interpretar el tema de la llengua notarial, hem triat el cas de la persona que durant el període estudiat va acudir més vegades a cal notari per a redactar testament. Es tracta de l'hisendat Joan Reixach. El cognom no li sonarà estrany al lector. Era de la Casa Reixach, de Bell-lloch, on havia nascut Baldiri Reixach. Joan Reixach era fill de Gerard (Gerardo, Gerard o Grau Reixach, segons els testaments) i Maria Vidal de Llobatera, d'una família d'hisendats de Llagostera. Estava casat amb Josepa Cornell, filla d'un hisendat de Corsà. Josepa Reixach no va signar, perquè no en sabia, el seu testament, redactat en català el 15 de desembre de 1853 davant del notari Cándido Oller. Va morir el 14 de febrer de 1857. Encara que Joan Reixach ja havia redactat set testaments (dos fora del nostre període) abans de la mort de la seva muller, va ser sens dubte el fet de quedar vidu el que el va portar a redactar-ne tres més.

Quadre núm. 5
Els testaments de Joan Reixach

Data	Llengua	Notaria	Notari
28-2-1853	Castellà	Notaria 9 ^a	Gaspar Bacó
22-10-1853	?	Notaria 10 ^a	Testament clos presentat a C. Oller
18-2-1854	Castellà	Notaria 9 ^a	Gaspar Bacó
3-3-1854	Castellà	Notaria 10 ^a	Cándido Oller
3-5-1856	Castellà	Notaria 1 ^a	Narcís Gifre i Bahí
26-3-1857	Castellà	Notaria 10 ^a	Cándido Oller
8-6-1857	Català	Notaria 3 ^a	Joan Urgellí
21-9-1857	Català	Notaria 8 ^a	Joan Bernés Estibalca

Joan Reixach va morir el 25 de setembre de 1857. El notari va certificar que el darrer dels testaments de la sèrie, redactat quatre dies abans, no havia pogut ser signat a causa de la malaltia del testador. En els altres testaments figurà sempre la signatura «Joan Reixach». Si hagués estat vàlid el testament clos que havia presentat al notari el 22 d'octubre de 1853 podríem saber en quina llengua havia redactat ell l'únic testament que consta que va escriure de la seva pròpia mà. El fet que dels 7 testaments que disposem n'hi hagi cinc en castellà i dos en català indica més aviat que el tema de la llengua li devia resultar força indiferent. És del tot irrellevant, com veurem, que els dos darrers testaments fossin redactats en català. En conjunt, l'anàlisi de la llengua dels testaments de Joan Reixach, gràcies a l'afició que aquest va demostrar a canviar de notari, revela que la llengua del testament depenia sobretot del notari que l'enregistrava.

El primer testament de Joan Reixach del qual disposem data del febrer de 1853, i es troba dipositat en la notaria de Gaspar Bacó. Que aquest document sigui redactat en castellà no resulta sorprenent, perquè aquesta va ser la llengua dels onze testaments redactats aquell any en la notaria novena de Girona, la que regentava Bacó. Ell mateix va redactar en castellà el seu testament clos, presentat el 1855 a la notaria 2^a de Girona. Joan Reixach va signar un segon testament, el 18 de febrer de 1854, davant del mateix Gaspar Bacó. Però, entre les dates dels dos testaments, el 22 d'octubre de 1853, havia visitat la notaria desena, la de Cándido Oller Vidal, per fer-li entregà d'un testament clos que mai no seria obert. De fet, el 15 de desembre de 1853, la muller de Joan Reixach, Josepa Reixach Cornell havia acudit a aquesta notaria on havia quedat forma-

litzat el seu testament, redactat en català. Tampoc no ens ha d'estranyar, perquè en aquesta notaria tots els testaments es troben redactats en català. A més, el mateix Hem perseguit l'exhaustivitat, tot i que som ben conscients que la llarga carrera de Modest Prats ens ho ha posat molt difícil i ens ha privat d'assolir-la al cent per cent. Ens han ajudat a acostar-nos-hi Anna Molas, Marta Ventura i Daniel Ferrer. Els ho volem agrair. Cándido Oller, el 1860, va signar el seu testament en català, i això era una singularitat en el món dels notaris. Tots els testaments de 1850, 1851, 1852 i 1853 signats davant seu havien estat redactats en català. Fins i tot, el 1851, el testament d'un militar nascut a un poble de Castella la Vella. També és cert que no es tractava d'una notaria freqüentada per famílies d'hisendats. Precisament el primer testament redactat en castellà per Cándido Oller va ser el que va signar, el 3 de març de 1854, Joan Reixach i Vidal. Quina va ser la causa? No hem trobat diferències entre aquest testament i el que havia signat Joan Reixach davant Gaspar Bacó quinze dies abans. És molt possible, doncs, que Joan Reixach hagués acudit a la notaria de Cándido Oller amb el testament signat per ell davant Gaspar Bacó. El cert és que no tornem a trobar cap testament redactat en castellà en la notaria desena fins al 1856. Aquest any van signar-lo un doctor en Farmàcia, la filla d'un hisendat de Blanes, donya Maria del Pilar Oms y O'Doyle, esposa del notari Narcís Gifre i Bahí i un funcionari jubilat d'Hisenda Pública, nascut a Baena.

És precisament a la notaria de Narcís Gifre i Bahí, la primera, on va acudir Joan Reixach el 3 de maig de 1856. El notari Narcís Gifre i Bahí va redactar aquell any nou testaments en castellà, enfront de quinze en català. Amb l'excepció de la filla d'un mariner de Sant Feliu de Guíxols, que no sabia escriure, i d'un semoler de Girona, la resta de testaments redactats en castellà ho eren de personalitats relacionades amb el món dels hisendats o dels notaris. Així, a més del mateix Joan Reixach, trobem: Narciso Antonio de Pastors i de Sala, Manuel Font i Molinas, fill d'un notari de Figueres; la seva esposa, filla d'un hisendat de Fornells; el mateix Narcís Gifre i Bahí, notari, natural de Garriguella, i fill d'un hisendat de Garriguella. Recordem que la seva esposa, Maria del Pilar Oms, filla d'un hisendat de Blanes, havia signat en castellà un testament aquell mateix any en la notaria 10 de Girona. Finalment el matrimoni format per don Narciso Llach i Carbó, propietari de Girona i donya Rosa de la Concepció Thomàs i Sala, filla d'un hisendat de Sant Jordi Desvalls.

De 1857, però, encara tenim tres testaments de Joan Reixach, signats davant de tres notaris diferents. El 26 de març de 1857, Joan Reixach va

tornar a la notaria 10 de Girona, on va signar un nou testament, redactat com tots els anteriors en castellà. El 8 de juny, però, va acudir a la notaria 3 de Girona, la de Joan Urgell. En aquesta notaria, dels 17 testaments enregistrats durant el 1857 no n'hi ha cap redactat en castellà; no ens estranya, doncs, que tampoc ho sigui el de Joan Reixach. El 21 de setembre Joan Reixach no va poder signar (a causa de la malaltia que sofria) el seu darrer testament, en català, a la notaria 8, regentada per Joan Bernés Estibalca, una notaria amb molt poc moviment; aquell any, el notari tan sols va signar sis testaments i només un va ser redactat en castellà. Es tractava de Carmen Ruiz de Flores, natural de Mentrída, de Toledo, i era la vídua d'un militar. Tampoc no és estrany que el primer testament en castellà d'una persona nascuda a Catalunya d'aquesta notaria no fos redactat fins al 1859 i correspongués a donya Narcisa Bou i Camps, vídua de don Narcís Soler i Forns, escrivà de Girona, i filla d'un notari de Girona, José Bou i Martorell de Girona.

L'article 25 de la llei del notariat de 1862

A l'entorn d'una llei, d'un fet jurídic, sovint s'exposen i articulen alguns tòpics no demostrats. Sobretot si el fet imputable a la llei és percebut *a posteriori* com un fet negatiu. El resultat, gairebé sempre, és la simplificació de la realitat històrica. Per analitzar-la amb la seva complexitat, en canvi, cal situar el fenomen històric en el seu context històric, en les seves coordenades històriques precises i concretes, això vol dir, sovint, en el curt termini. Hem vist que l'obligatorietat de la redacció de les escriptures notariales en castellà havia estat consultada pel Ministeri de Gràcia i Justícia a l'Audiència Territorial de Barcelona. Ja és una manera de matisar el pes de la llei. Preguntem-nos ara: quina va ser la reacció que va provocar la llei del Notariat de 1862 i, en concret, el seu article 25, el que començava dient: «los instrumentos públicos se redactaran en la lengua castellana?» Preguntem-nos, sobretot, com van reaccionar els notaris catalans. Estem segurs que la resposta a algunes d'aquestes qüestions ens ajudarà a conèixer més la societat catalana de mitjan segle XIX. Fem-ne un petit seguiment.

Un primer projecte de la llei del notariat, el projecte del 14 de febrer de 1859, ja incloïa l'obligatorietat del castellà en el seu article 18: «Los notarios extenderán los documentos públicos en lengua castellana, en letra clara, sin abreviaturas ni guarismos, sin dejar huecos ni blancos, y esperando haber leído y mostrado a las partes y testigos la escritura

íntegra, antes de que la firmaran». A les pàgines de *La Notaria*, el 17 de març de 1859, un dels fundadors de la revista, Miquel Martí, tot comentant la llei, afirma que aquest article conté «sabios y utiles preceptos» i que «los notarios de Cataluña están en posesion de esta práctica escrupulosa y sensata desde el origen de los protocolos; y ante los provechosos resultados que ha producido, tendrán que envanecerse al verla consignada en el fondo de la reforma». La primera part de l'article, la que a nosaltres ens interessa, no va ser objecte de cap comentari.

Aturem-nos, per un moment, i parlem de *La Notaria*. L'existència d'aquesta revista, el primer número de la qual va aparèixer el 9 d'abril de 1858, i la seva presentació com a «Organo oficial, autorizado y único de los notarios de Cataluña» revela inquietud, però també capacitat d'organització, entre els notaris catalans. Al *Boletín del Notariado*, publicat a Madrid, la iniciativa va rebre molts elogis i es va lloar la consciència i la força col·lectiva dels notaris catalans que contrastava, deien, amb l'esperit individual del notari que dominava arreu d'Espanya. No cal dir que, per a una investigació com la que estic proposant, la lectura de les planes de la revista resulta molt útil per detectar les principals preocupacions col·lectives dels notaris catalans.

Seguim, doncs, observant els moviments entorn de la llei del notariat. En el projecte aprovat pel senat, l'article que parlava del castellà havia passat a ser el 22. El redactat era pràcticament el mateix que l'anterior, però ara s'hi havia afegit un tercer paràgraf: «Los notarios darán fe de haber leído á las partes y á los testigos instrumentales la escritura íntegra, o de haberles permitido que la lean, á su eleccion antes que la firmen, y á los de conocimiento, lo que á ella se refiere». L'article no va ser esmenat. Si bé en el projecte de llei definitiu que la comissió encarregada d'elaborar-lo va presentar el 13 de maig de 1861 el contingut bàsic d'aquest article va passar a constituir l'article 25. El redactat ofería una única diferència respecte de l'article 22 del projecte del Senat; el tercer paràgraf s'allargava, i quedava així:

Los notarios darán fe de haber leído á las partes y á los testigos instrumentales la escritura íntegra, o de haberles permitido que la lean, á su eleccion antes que la firmasen, y á los de conocimiento, lo que á ellos se refiere, y de haber advertido á unos y á otros que tienen el derecho de leerla por sí.

La major part de les crítiques contra la llei del notariat aparegudes a les pàgines de *La Notaria* aniran contra aquest petit afegitó que hem posat en cursiva. Així, el Col·legi de Notaris de Barcelona opina «que este pro-

yecto deprimiria la dignidad de la clase y obligaba al Notario á degradarse á si mismo ante los contrayentes». La llei va ser aprovada el 14 de juliol de 1862. Però el notariat català, a través de la seva revista, no va deixar de lamentar l'article 25. Fèlix Maria Falguera, director de *La Notaría*, i un dels notaris més influents de l'època, va escriure una sèrie d'articles titulats «La ley del Notariado» el primer dels quals començava així:

La nueva ley del Notariado pesa ya sobre la clase entera como la losa de un sepulcro. Así hemos oido expresarse á una persona inteligente y directa que juzgaba la ley con alguna severidad á la sola lectura del último apartado del artículo 25.

I en un altre dels articles, el corresponent al número de *La Notaría* del 13 d'octubre de 1862 expressa així el seu malestar: «Qué ventajas produce en el cuerpo de la ley el artículo 25? Ninguna ¿Qué beneficios reporta a la sociedad? No alcanzamos a verlos. ¿Qué efecto causa su lectura? El desprestigio del Notario». L'article era qualificat de «degradant». Sense aquesta sensació de desesper es fa difícil d'entendre la confiança que va posar la revista en els bons oficis –encara que inútils– del jurista Gonzalo de las Casas en el si de la Junta Consultiva para la reglamentación del Notariado. Aquest havia proposat que en l'article 83 del Reglament hi figurés aquest afegit: «la advertencia de leerla [*l'escriptura*] por si que tienen todos los otorgantes y testigos, solo se consignará especialmente si alguno de ellos fuera sordo y no pudiese oirla». La revista que, en nom del Notariat català, havia aplaudit la iniciativa va lamentar que hagués trobat detractors entre els membres de la Comissió.

No podem dir, doncs, que l'article 25 passés desapercebut entre els notaris catalans. El consideraven l'article més nefast de la llei del notariat, però no pas per l'apartat referent a la llengua castellana. No hem trobat ni una sola reacció contra aquest apartat. Les reaccions contra l'article 25 són motivades per l'ofensa que representava per a la “classe” dels notaris que se'ls considerés sospitosos de poder falsejar la lectura d'un document i, per tant, indignes de la confiança pública.

A *La Notaría* expressions com el «Notariat català», o «la classe dels notaris», són reiteratives. La primera revela una consciència clara de diferenciació respecte de la resta de notaris d'Espanya. La segona revela una consciència de grup molt clara. Són dos trets que expliquen alhora la seva posició combativa respecte de les lleis espanyoles –no només de la del Notariat; també, i sobretot, el 1861, de la llei hipotecària– i la seva posició unànime de renúncia a la llengua catalana. La seva organització

els va permetre concentrar tota mena d'esforços en uns objectius clars: la defensa no només dels seus interessos corporatius sinó dels de les institucions jurídiques catalanes, que, cal dir-ho, percebien clarament diferenciades i diferencials respecte de les de Madrid.²⁰ La seva renúncia a la llengua catalana, en canvi, era un signe clar de la seva alineació entre les classes benestants catalanes.²¹ També en aquest aspecte els notaris catalans se sentien diferents dels notaris d'altres províncies espanyoles. Ells pertanyien a la classe rendista i assistien a espectacles públics selectes; els altres freqüentaven cafès, es barrejaven amb la «plebe más vulgar» i signaven els contractes en llocs públics, a la vista de tothom.²² La reacció airada davant del darrer paràgraf de l'article 25 que hem comentat encaixa clarament amb aquesta consciència de classe.

²⁰ Vegeu, per exemple, aquest text de Félix María Falguera: «Porque en España, preciso es decirlo, el centro absorve la circunferencia, el corazón vive una vida robusta á costa de las extremidades. No se prepara ninguna ley para España que no empiece con este signo fatal. Todas las provincias intentan ejercer su influencia en el arreglo de la nueva ley ;Vano empeño! Cuando levantan su voz las provincias las tradiciones son nada; no importa que se funden en filosofia; cuando habla la capital del reino, la tradición es el todo, aunque no reconozca origen ni fundamento que se justifique. He aquí lo que ha sucedido con la Ley del Notariado; he aquí lo que sucede en el proyecto de Código Civil». L'article acaba: «El tiempo nos dirá si en esto las pequeñeces del centro conseguirán sofocar el inmenso desarrollo que había adquirido la circunferencia» (Félix María Falguera, «La Ley del Notariado», *La Notaria*, 14 de juliol de 1862).

²¹ Per a reflectir l'esperit de "classe" dels notaris, hem triat aquest altre paràgraf, que pertany a l'article signat per Antoni Alsina, «Los notarios en Cataluña», *La Notaria*, 20 d'agost de 1860: «Los Notarios en Cataluña por lo general pertenecen á familias conocidas y acomodadas y pocos hay que no posean además de su facultad alguna otra clase de bienes ó rentas que les hacen independientes é incapaces de faltar á sus deberes, es decir, les constituyen honrados é integros, fieles y formales. Como no prostituyen su carrera, porque no lo necesitan, tienen el recurso de presentarse con decencia, habitar casas regulares y asistir con sus familias á los espectáculos y diversiones públicas como lo mejor y más escogido de la sociedad [...]. En Cataluña esta benemérita y lucida clase figura de un modo muy visible entre la clase media y cuenta en su seno personas de carácter y representacion que han merecido por sus hechos, méritos y calidades el honor de ser agraciados por S.M. y distinguidos notablemente».

²² «Al Notario le tienen que salir los colores al rostro al hacer esta manifestacion, y en prueba de lo repugnante que es, hay en Barcelona quien ha dejado el ejercicio del Notariado para evitar un acto que le rebaja ante los contrayentes [...]. En Cataluña nos atrevemos á predecir que esta clase tan encumbrada, tan respetada, y que por tantos siglos ha sido la aclamación de propios y extraños va á perder en moralidad, en ciencia, en prestigio, y dentro de un cuarto de siglo no se le conocerán aquellas sublimes calidades» (*La Notaria*, 3 de novembre de 1862).

Si insisteixo en aquest punt és perquè, de vegades, quan reconstruïm la història de la legislació espanyola del segle XIX, o quan fem la llista dels greuges infringits en aquest segle pel “nou” estat espanyol a la nació catalana, oblidem llistar, al mateix temps, els problemes que preocupaven les classes dominants catalanes. De vegades semblen oblidar que les classes dominants de la Catalunya de mitjan segle XIX van demostrar una notable capacitat d’organització a l’hora de canalitzar les seves inquietuds i de defensar els seus interessos. Amb diferent èxit, a través dels parlamentaris, a través de les seves institucions, de les seves associacions, van defensar com van poder i com van saber els seus interessos davant Madrid.²³ Van aconseguir un notable èxit, per exemple, en la defensa dels drets de propietat: els seus, és clar, no els dels rabassaires; en especial, podem destacar les campanyes contra les lleis de redempció de censos i de successió forçosa, que van tenir molt a veure amb la paralització del projecte del codi civil de 1851.²⁴ En la mateixa línia, també va tenir èxit la mobilització dels notaris catalans contra alguns articles de la llei hipotecària de 1861.²⁵ I si els notaris van viure com un fracàs (pel que significava d’atemptat a la seva dignitat de classe) el redactat definitiu de l’article 25 de la llei del notariat, van deixar prou rastre del seu malestar, com acabem de veure.

La llengua catalana, però, els notaris –com tampoc els propietaris del IACSI, per posar un altre exemple de col·lectiu organitzat, influent i bel·ligerant– no van fer cap gest per defensar-la. Feia temps que les classes dominants catalanes havien assumit que la llengua culta, moderna i científica –el terme era reivindicat pels notaris– era la castellana. Ni els estudis sobre l’ús de la llengua catalana, ni els estudis sobre les lleis que perseguïen el català, no haurien de passar per alt aquest fet.

²³ No ens podem estar de reproduir un paràgraf (escrit en ocasió de l’esmena relativa als sords) que ens sembla que revela un cert complex dels notaris catalans respecte de l’oratória dels seus representants: «Cataluña, que si bien no podrá competir con muchas otras provincias en la elegante espresion de los conceptos, tiene un buen sentido práctico en el cual pocas las superan, está unánime en este punto, y se precia de representar la opinión del Notariado español» (*La Notaria*, 8 de desembre de 1862).

²⁴ Pablo Salvador Coderch, *La Compilación y su historia: estudio sobre la codificación y la interpretación de las leyes*, Barcelona, 1985.

²⁵ Els notaris catalans van protestar enèrgicament, i amb èxit, contra els articles de la llei hipotecària que impedièren inscriure en el registre de la propietat les escriptures de traslació de domini útil sense la signatura del domini directe. Les pàgines de *La Notaria* permeten seguir les vicissituds d’aquesta lluita en la seva primera etapa.